
Naša je temeljna hipoteza da je kultura, pa dakle i književnost (i tiskovina), imala jednu od odlučujućih i temeljnih uloga u oblikovanju subjekta građanskog društva, odnosno u konstituiranju moderne građanske Hrvatske, točnije rečeno kulturacijskih procesa, posebice u 19. stoljeću, vremenu kad se inače Hrvatska oblikovala kao građanska (Gross, 1985.), i kako je taj proces više-manje dolazio „odozgo“. Mislimo pritom na intelektualnu elitu od razdoblja romantizma (1813.–1850.), uže ilirskoga pokreta, čiji su akteri odreda bili školovani humanisti, koji su imali sasvim određen projekt – bez obzira na veću ili manju mjeru njegove utopijnosti – načina konstrukcije nacionalnog i kulturnog identiteta koji su se, ne samo u skladu s Herderovim i Humboltovim idejama, koji su im bili veliki vanjski potpornji, temeljili na jeziku i književnosti. Književnost nije samo donekle naslijedila takvu koncepciju – pri čemu je uvažiti misao Vitezovića (i njegovih prethodnika), a prije toga još iz baroka, no, i Vitezović je bio zapravo donekle preteča ilircima – nego je *preuzela* etičke, ideološke i političke zadatke. To valja razlikovati od „politizacije kulture“, primjerice u totalitarizmima, jer je takva (potonja) politizacija u načelu oduzimala kulturi autonomost njena identiteta, i tako je poništavala, odnosno pervertirala njenu ulogu.

„Preuzeti“ ovdje znači, dakle, da nije samo bila, prema svojoj prosvjetiteljskoj funkciji, učiteljica opismenjivanja, nego i učiteljica života kao i učiteljica načina konstituiranja nacionalnog, pa i državnog (državotvornog), identiteta. Takva se njena funkcija nastavila i u vremenu promjene epistemološke paradigme u razdoblju Bachova apsolutizma (1850.–1860.), kada prirodoznanstvenost postupno snažnije upada u kulturnu stvarnost i umnogome stanjuje romantičku koncepciju bidermajerskom idejom vodiljom, koja je inzistirala na obitelji kao društvenoj mikrostanici „preslikavajući“ društvenu makrostrukturu, a

zapravo je konstrukcijski nudeći. Ne znači da razdoblje romantizma, odnosno ilirizma kao društvene dinamike, nije znalo za znanstvenu paradigmu; ona se očitovala ne samo preko institucija (Matica ilirska, različita društva) kao „formalizacija“ epistemološki uređene procedure i „sadržaja“, nego je i sam romantizam „iznutra“, kategorijom prirode, implicirao određen vitalizam kao biologističku činjenicu, preko njemačkih predromantika, Vicovom tezom da su i mitovi, arhaična poezija, bajke (narodno blago), dokumenti istinske povijesti naroda, i da se mogu pokazati plodonosno tvorbenima.

Nadalje, sami su programski tekstovi pisani „znanstveno“, a ne esejistički „neodređeno“, a da ne spominjemo jezik, ne samo kao „gramatičku“ znanstvenu realnost (tada Babukić piše prvu gramatiku), nego i kao samu moć „znanja i upravljanja“. Taj proces nadalje možemo pratiti preko razdoblja realizma (1850.–1892.) i njegove kritičke (ali i idealizacijske) „rekonstrukcije“ stvarnosti, u svim njegovim fazama, u kojemu je razdoblju, uz književnost, posebice *Vienac*, kao javni medij (medij javnosti), unatoč Šenoinu „gavanstvu“ (kako ga je nazivao Kovačić), odigrao fundamentalnu ulogu u kulturnoj modernizaciji Hrvatske. Naposljetku (početak) hrvatske moderne otvorio je značajniji prodor i ulogu estetičkoga (arhitektura, interijer, slikarstvo, književnost, estetika i kritika – secesija) „useljavanja“ u društvenu zbilju, ili je bar u svojem projektu imala te nakane. No, moderna je ipak drugačija slika, koja zaslužuje posebnu obradu i posebnu temu.

Pretpostavke su bilo koje modernizacije, pa tako i hrvatske, koje su ujedno i u temelju konceptualizacije, neke ostvarene „strukturne cjeline“ bez kojih je ona nemoguća. Tako primjerice „integracija“ *naroda*, koja onemogućuje preveliku disperziju, implicira metode i ciljeve jer osigurava sasvim određen „kontekst“; s tim je dakako povezano i „*rađanje nacije*“, a jedno i drugo naprosto generira „demokratizaciju“ *politike*, ne samo kao nešto instrumentalno nego i strukturabilno. Kako se modernizacija ne da provesti bez *privredna* restrukturiranja, odnosno bez *industrijalizacije*, što je opet u uskoj vezi s *urbanizacijom*, a oboje je „utemeljeno“ u upravljanju, dakle birokraciji, daljnji je „izvod“ iz toga *disperzija* kulture, u smislu ne samo „sektorskih“ profiliranja nego i „omasovljenja“ struktura – društveno bogatstvo.

U skladu s navedenim pretpostavkama razvitak se tih procesa dakako može pratiti makrosektorski, što znači skicirati kako „činjenice društva“ tako i sektorske načine njihove znanstvene „obradbe“. To jamačno znači područja oblikovanja i diskurziviranja *ekonomske*, privredne djelat-

nosti kao „prvog stupnja“ čovjekove i društvene postojanosti, *političke* sfere koja osigurava „okvir“ ekonomskom sektoru, s jedne strane, te legislativne procedure državno-legislativnoj utemeljenosti (svekolike) djelatnosti, s druge strane, *kulturnoga* sektora, u najširem smislu riječi, kao zadovoljenja (ne samo duhovnih) čovjekovih potreba, te naposljetku *socijalni* sektor, i kao status pojedinca i njegove intersubjektivnosti, i kao socijalnu zbilju u konstituiranju određene „weberovske“ zajednice. Sve to skupa daje sliku struktura „društvenih činjenica“, njihovu propulziju u određenom stupnju, ovisno najčešće o političkom kontekstu, pa dakle sustava struktura, daje nadalje sliku znanstveno oblikovanih, pa u tom smislu verificiranih, diskurzivnih polja koja „sređuju“ rasutu stvarnost „društvenih činjenica“ i tako ih naprosto čini „operativno i uporabno“ vidljivima, pa je dakle riječ o sustavu metastrukture kao „nadstrukturne“ teorijske „konačne“ oblikovanosti funkcioniranja „nižeg reda“ struktura. To bi se moglo označiti kao „konačno“ sređivanje djelatnosti i diskurzivne pakiranosti polja prakse i polja značenja.

Dugo 19. stoljeće – stoljeće prosvjetiteljskog samoosvješćivanja

Naša je temeljna teza da je u vrijeme razdoblja polumodernizacije (protomodernizacije), kako ga je nazvala već obavljena sistematika (Rogić, 2000.), ili preciznije, ako je riječ o podmodelu, prosvjetiteljsko-romantičkog predloška (do druge polovine 19. st.) modela hrvatske modernizacije, temeljna i odlučujuća modelotvorna matrica bila konstrukcija „odozgo“, a ne „spontana“ reakcija „odozdo“ koja bi bila u stanju oblikovati nacionalni (s pretenzijom na državni) i kulturni identitet iz resursa, recimo to priručno, narodne, ruralne, kulture i povijesne (braudelovsko) dnevne „ritualne“ događajnosti. To ne znači da ono „odozgo“ ne podrazumijeva određena „oslanjanja“ ili određene „uporabe“ onoga što bi se moglo nazvati „svijet života“, nego da ono konceptijsko-konstruktivski dolazi „odozgo“. To je imalo višestruku posljedicu; s jedne je strane jamačno stvaranje kaste, u ovom slučaju, intelektualaca, prije nego političara, koji će doći nešto kasnije, koji su držali da predstavljaju reprezentacijsku legitimaciju „naroda“, koji je još uvijek feudalno figurirao. U tom su feudalcima jedino figurirali kao „narod“, što je razvidno još u doba narodnih kraljeva, pa bi se moglo reći da politički narod čine feudalcima, kralj, a Sabor, k tome, i visoko svećenstvo kao i predstavnici slobodnih kraljevskih gradova, koji potonji nisu nužno iz feudalne kaste. Imajući na umu te povijesne i društvene „hrvatske činjenice“, teze o „izmi-

šljanju nacije“, a u skladu s tim i tvorbi države, umnogome se, u hrvatskom slučaju, moraju korigirati.

S druge strane, pak, moralo se stvoriti „metode“ čiji je cilj bio uvjeravateljski, a metode su nerijetko bile, *eo ipso*, i u sredstvima, institucijama (čitaonice, kazalište, primjerice). S treće pak strane, stvarala se „narodna“ masa, i pučani koji su, živeći dotadašnji civilizacijsko-kulturni model, trebali preurediti novu konstelaciju, ne samo logikom tragova vlastite tradicije, ili ne u pretežitoj mjeri, recimo, nego nalogodavnim diskursom „odozgo“, u svojim različitim poljima djelovanja, od društvenog do gospodarskog i kulturnog. On je „propuštao“ iz baštine tradicije onoliko koliko se uklapalo u „novu“ ideju nacije i države. Valja upozoriti da je, zbog zatrtog 17. stoljeća, dugo 19. stoljeće (1790.–1903./18.), kako ga novija historiografija naziva (Stančić, 2009: 3), koje se u ovom hrvatskom slučaju može nazvati i *prosvjetiteljskim* – uza sve romantičke „ekscese“, o kojemu je zbog toga u najmanju ruku bilo nacionalno nepoćudno govoriti, te realističku mimezu, koja da je vjerno „odražavala“ stvarnost – oblikovalo „hrvatski nacionalni autoportret“ u svim njegovim različitostima i modifikacijama od „sveslavenstva“ do „svehrvatstva“ u ideološkoj, političkoj i kulturnoj sferi, sa svim pretečama (Križanić, Vitezović) koji konstituiraju ono „dugo“. To je stoljeće u privrednom smislu bilo „kratko“, jer je feudalizam ukinut tek sredinom toga stoljeća, pa dakle valja strogo lučiti sferu ideološko-nacionalnog i kulturnog („rascijepljeno ja“) od sfere gospodarskog, industrijskog („praktično ja“) i uopće tehnologijsko-reformskog segmenta, iako je dakako sve to skupa radilo na hrvatskoj modernizaciji načelno („homogenizirajuće ja“). To „rascijepljeno ja“ valja imati na umu kad se bude problematiziralo konstituiranje supstancije hrvatskoga nacionalnoga bića, jer je ono proizvodilo pukotinu u vlastitom subjektu koju je dakako kušalo „zaci-jeliti“, s jedne strane „praktično ja“ različitim modernizacijskim tehnikama, koje je načelno radilo na progresu, te s druge strane „homogenizirajuće ja“ integracijskim načinima i naporima, koje je načelno radilo na cjelini modernizacijskog subjekta.

Prema tome, bilo bi netočno i neprecizno govoriti o devetnaestom stoljeću kao dugom (1750.–1918.) jedino na osnovi njegove političke sfere, jer „kratkoća“ tog stoljeća prouzročuje cijep u identitetu, koji će cijep potrajati sve do naših dana. Dapače, on će se upravo početkom 21. stoljeća u nekim aspektima i pojačati. Namire se sasvim umjesno pitanje koliko je industrijalizacija, uz tehnički napredak, „znanstvenom“ organizacijom života, „neutralizirala“ sfere ideoloških ekstrema, te je na taj način radila

na „homogenizirajućem ja“, ili je pak, s obzirom na teritorijalnu specifičnost i njene „posljedice“, još više radila na „rascijepljenom ja“. Ovo drugo bi nas moglo navesti na tezu o „povijesnom prokletstvu“ koje nije dopuštalo da se Hrvatska „vrati“ svom nacionalnom (i teritorijalnom) i državnom jedinstvu, koje je još danas „raspodijeljeno“ u različite domovine. Ono je također impliciralo pomanjkanje sluha za „nacionalni idealizam“, prvi jer se utapao u „sveopći“ slavizam, drugi jer se izjednačivao na jednohrvatizam, pa je stoga dospio na razinu malih, sporednih nacija. Na to bi mogli odgovoriti tek procesi kulturacije, uz jasnu implikaciju da država koja zanemari ili razori svoj obrazovani sloj, nužno propada jer je on njen nositelj, i paleomodernizira „stanje“.

Dakle, prvi po redu jest zadatak detektirati i *katalogizirati* glavne konstitutivne elemente konstrukta „odozgo“, da bismo, drugo po redu, dospjeli zapravo do različitih *diskurzivnih polja* i tehnologija koje su imale, da bi se, treće po redu, u skladu s tim zaključila slika pretenzije *oblikovanja* onoga „dolje“, to jest načina na koji se masa trebala pretvoriti u samosvjestan narod, čime bi mu se istodobno priskrbio status Subjekta, a političkim i nacije. Paradoks je u tome što je hrvatska supstancija primjer oblikovanja subjekta „izvana“ ili u najmanju ruku „iz manjine“, točnije iz „propozicija“ koje je trebala, proceduralno, ostvariti „većina“ kako bi postala ono što je „manjina“ mnijevala pod biti supstancije. Moglo bi se, naime, reći da je hrvatski subjekt uvjetovan dvostrukom „izvanjskošću“; jedna je bila „vanjsko vanjska“ (Austrija, ne samo u političkom smislu, jer je političko impliciralo i druge segmente društva), ono „izvan“, a druga je bila „unutarnje vanjska“, ono „odozgo“, koje smo okarakterizirali konstrukcijsko-konceptijskim. Moglo bi se također reći da je to temeljnim razlogom što hrvatskom subjektu, hrvatskoj supstanciji, ni do danas nije jasno što bi to ona trebala „biti“, jer joj je uskraćeno oblikovanje „iznutra-nutarnjim“, pa to „nametnuto“ osjeća kao „strano tijelo“, a ne „puninu“ supstancije. Je li, dakle, hrvatski subjekt „kod sebe“ ili je on samo Drugo, pa je još uvijek „dvojben“ i „dvosvojestven“? U tom je smislu on potlač, a ne samo „rascijepljen“, s obzirom na ideologijske sfere, na „lijevo“ i „desno“. Zato se on „bunio“ i „divljao“, u različitim vremenima na različit način, dokazujući svoju nepomirljivu bit. Što je to bilo u obliku različitih „ideologija“ posve je razumljivo, jer su ideologije, kao „oblici ponašanja“, najjasnije i najbrže mogle očitovati njegovu bit u pragmatičnim realizacijama.

Pa ipak je hrvatski narodni preporod, kao nacionalni preporod, značio početak hrvatske modernizacije u zapad-

noeuropskom smislu riječi, i to u segmentima koji čine cjelinu modernizacije, dakle, političkom, društvenom, gospodarskom i kulturnom, u nekom značajnije (kulturnom), u drugom opet, zbog političkih prilika, sporije (gospodarskom), ali je, unatoč prilikama koje mu nisu bile sklone, izvršena na društvenom planu evolucija. Ona je dala širi kontekst onim mijenama koje su navodile na put modernizacije i onim segmentima koji su, „uzročno-posljedično“, također započeli te procese. Upravo je u tome značaj i veličina hrvatskoga narodnog preporoda. Dakako svoj kontekst on je imao u „duhu vremena“, u „slici epohe“ ne samo s obzirom na nacionalnorevolucionarne ideologije, nego i optimističnu vjeru u moć napretka i uspon građanstva, u težnji za društvenom, pravnom i znanstvenom emancipacijom (od kolonijalnog statusa).

Hrvatski narodni i nacionalni preporod započeo je, dakle, formuliranje i konstituiranje *građanske nacionalne ideologije* upravo spektrom djelatnosti na različitim sektorima koji su njegovom sastavnicom – utemeljenjem nacionalnih institucija i cjelokupne institucionalne strukture (prosvjeta, znanost, kultura, umjetnost), oblikovanjem i standardizacijom književna jezika, nacionalne ekonomske politike, moderne političke organizacije stranačkoga modela, političkih i kulturnih glasila (novina i časopisa). Dakle, ekonomski napredak, društvena diferencijacija, šira osnova obrazovna procesa, kulturno-duhovna reforma, s posebnim odnosom prema povijesti, jeziku i vjeri, stvorili su nužne pretpostavke za formiranje nacionalne ideologije. Ako je historiografija stvarala „sliku hrvatske povijesti“ (*Pacta conventa*, 1102., *Cetinska izborna povelja*, 1527., *Pragmatička sankcija*, 1712.) s tezom o historijskom državnom pravu, što je impliciralo kako svijest o nacionalnoj tradiciji tako i politički mobiliziralo, tako je i vjerski segment također implicirao politički i kulturno-duhovni element, dok je jezik, o kome će biti posebno riječi, predstavljao kako simbolički predmet nacionalne promidžbe tako i proizvodio književnost s nacionalnom motivacijom, ali je i estetički i poetički izravnao s europskom razinom (Ivan Mažuranić, Vjenceslav Novak) i na taj način zaobišao rubnost, koliko je to mogao.

Sve je to bilo u funkciji *integracijskih* silnica, a poglavito integracije nacionalnog prostora i kulturnog horizonta Hrvatske. Akteri su u različitim sektorima bili različiti, ali često i isti (Drašković), pri čemu su potrebe sektorskih polja koliko „preslikale“ toliko i „provocirale“ pomake društvene preobrazbe, pomake u stanjima društvenih slojeva, posebno na polju „kulturne nacije“. Stoga su društveni nositelji te ideologije pripadnici bogatijega trgovačkog gra-

đanstva, inteligencije građanskoga i plemićkoga (srednjeg i nižeg) podrijetla, niži kler, djelomično sitni trgovci. Bar kad je riječ o političkim ciljevima, najbolje je to ilustrirao proglas *Narodna zahtijevanja* (25. 3. 1848.) temeljen na Draškovićevoj *Disertaciji*. Tijekom 19. stoljeća ideologija je dvojila između nacionalne, integrativne, hrvatske (pravaštvo) i južnoslavenske (Rački, Strossmayer), te tek devedesetih godina 19. stoljeća „realističke“ ideologije pod utjecajem Masarykova nauka i pozitivističkih znanosti, koja je opet dvojila između politike „novog kursa“ i austroslavizma, što već spada u razdoblje hrvatske moderne.

Integracijski su procesi dovršeni u pravom smislu riječi tek u 1990.-im godinama, bar u „užem“ smislu riječi. Za taj proces hrvatski narodni preporod, i njegova „jezgra“ ilirizam, ima nesumnjive zasluge, upravo redukcijom od „ilirizma“ na „kroatizam“ (Vukotinović), i za politički i za kulturni sektor. U prije navedenim značajkama i jest bit međuprožimanja društveno-političke, normativno-pravne, gospodarske i kulturne paradigme kao makrostrukturnih kreatora i nositelja onoga što ne samo slikovito nazivamo „hrvatskom supstancijom“, hrvatskim subjektom, zapravo *hrvatskim modernizacijskim subjektom*, koji je samokonstituiranjem i samosviješću stekao povijesnu relevantnost i osigurao sebi mjesto „zbivanja subjekta“ („zbivanja naroda“, „događanje nacije“). Pritom „naciju“ valja shvatiti kao društvenu integracijsku cjelinu nastalu pod određenim objektivnim i subjektivnim pred/uvjetima, a „homogenost“ kao cjelinu gospodarske, društvene, kulturne, povijesne, jezične, vjerske, političke sfere djelatnosti (Scheider, 1971., Haselsteiner, 1997: 289-326). Ako je subjektivni moment, u užem smislu, bio u ideji da je nacionalizam stajalište, ponašanje, osjećaj pripadnosti, identifikacija s većom skupinom u smislu Renanova „plébiscite de tous les jours“ (Renan), objektivnih je faktora znatno više, gotovo „sve ostalo“ što se može supsumirati gospodarskim i socijalnim preduvjetima (tehničko-gospodarski napredak) te predodžbama o programsko-ideološkoj ulozi (prošlost/povijest, jezik, vjera). Sve se to temeljilo na činjenici, spoznaji da je vlastita država postala neophodna kao društvena, ekonomska i kulturna zajednica, koja se mogla ostvariti i preko „jezične i kulturne nacije“.

Naša će se razmatranja kretati linijom od katalogiziranja činjenica (stanja), i to minimalno onih koje su neophodne da bi se konstituiralo društvo u njegovu modernizacijskom procesu, a koje su činjenice neka vrsta bazičnih preduvjeta za bilo koji proces i za bilo koje društvo, za bilo koju mogućnost tvorbe modernoga subjekta. Stoga „stanje društva“ i nije do „zbroj“ gospodarskih, urbanizacij-

skih, industrijskih i upravljačkih tehnika, kao i onoga što te elemente konzumira (stanovništvo). Daljnji analitički segmenti doticat će se epistemološkoga „sređivanja“ kao načina znanstvena „sređivanja“ društva, sfera ideologije kao utemeljenja u sasvim određenim kako svjetonazornim tako i organizacijsko-stranačkim „pakiranjima“, te sfere umjetnosti i književnosti kao estetičke zrelosti i „dovršениh“ kulturacijskih modaliteta.